

Peter Štih. — Janez Peršič

PROBLEM LANGOBARDSKE VZHODNE MEJE

Kje točno je potekala langobardska vzhodna meja od časa preselitve Langobardov v Italijo (568) pa do propada njihove države (774/76), je problem, ki je mučil že vrsto zgodovinarjev.¹ Slovenski raziskovalci zgodovine so se mu posvečali predvsem z vidika slovenske zahodne etnične meje, saj so bolj ali manj mislili, da je že predfrankovska slovanska kolonizacija kot prednja straža avarske države dosegla langobardski »limes in«, se je torej ustalila na približno današnji slovensko-romanski jezikovni ločnici na robu Furlanske nižine. Vzhodna strateško-politična meja langobardske države naj bi bila obenem tudi zahodna etnična meja Slovanov.² Dostikrat jih je pri interpretaciji zgodovinskih podatkov, kot bomo videli, vodila želja, da bi bila zahodna slovanska etnična meja čim starejša in torej zgodovinsko čim bolj utemeljena. Avtorja te razprave bosta po kratki interpretaciji skopih pisanih virov predložila svojo rešitev obravnavanega problema, ki pa jo nikakor ne smatrat kot edino možno. Sele nato bosta, v nasprotju z ustaljeno navado, opravila kritiko tozadevne slovenske strokovne literature.

Po ohranjenih ostankih sinodnih zapisnikov oglejskega patriarhata je mogoče konec 6. stoletja spremljati razkroj antične cerkvene organizacije v naših krajih in s tem v zvezi sklepati tudi o napredovanju Slovanov v Vzhodne Alpe: Podoben pomen imajo tudi podatki o bojih Slovanov z Bavarci in Langobardi na zahodni meji takratnega slovanskega ozemlja. Glavni pisani vir s temi podatki je, poleg dveh pism papeža Gregorja I., Pavla Diakona *Historia Langobardorum*.³ Seveda si rešitev problema o poteku naseljevanja in naselitve Slovanov proti zahodu ne moremo zamisliti brez upoštevanja rezultatov arheologije, katere pomen je v zadnjem času močno zrastel. Z vidnimi rezultati pa se uveljavljata tudi toponomastika in filološka analiza jezikovnega razvoja alpskih Slovanov pri reševanju tega problema.

Avarska nevarnost je bila verjetno vzrok, da so Langobardi pod kraljem Alboinom s pogodbo prepustili Panonijo Avarom in se v začetku aprila 568 napotili proti Italiji, »da bi ji zagospodovali«.⁴

Ze takoj, neposredno po vstopu v Italijo, je Alboin imenoval svojega nečaka Gisulfa za furlanskega vojvodo in mu zaupal obrambo Italije na njeni vzhodni meji. Gisulf je sprejel vojvodstvo šele, ko mu je Alboin dodelil izbrane langobardske robove in črede plemenitih konj.⁵ Očitno Alboin tudi tu, čeprav daleč od njih, ni zaupal Avarom in pogodbi, ki jo je še pred odhodom v Italijo sklenil z njimi. Na drugi strani pa je bila vzhodna meja Italije najbolj občutljivejša za razne vdore. Italija je — kot poroča Pavel Diakon — od vseh strani zavarovana, ali z morjem, ali z visokimi gorami, le na vzhodu ima širok in popolnoma raven vhod (*largius patenter et planissimum ingressum*), ki nam ga je staviti v Vipavsko dolino.⁶ Gotovo je na Alboina, da je takoj organiziral obrambo vzhodne meje, vplivalo tudi dejstvo, da je sam, s celim ljudstvom brez kakršnihkoli ovir — po pripovedovanju vira: *sine aliquo obstaculo*⁷ — prišel v Italijo. Predstavljati si moremo, da se je verjetno zamislil ob

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvard Kardelj v Ljubljani.

¹ Tuja literatura o tem vprašanju je navedena v M. Kos, K postanku slovenske zapadne meje, *Razprave Znanstvenega društva za historične vede* 5/6, Ljubljana 1930, 348.

² Drugače T. Knific, *glej op. 81*.

³ HL, ed. G. Waitz v MGH SS, Hannoverae 1878.

⁴ HL II, 7.

⁵ HL II, 9.

⁶ HL II, 9; Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 36, 1915, 231; B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, *Arheološki vestnik* 21-22, 1970/71, 19.

⁷ HL II, 9.

dejstvu, da bi lahko isto pot uporabil še kdo drug, tako kot so jo pred njim že uporabljali. Na drugi strani pa nam ta podatek kaže, da je z bizantinsko obrambo moralo biti nekaj narobe. Bizantinski obrambni limes na vzhodni meji Italije, ki so ga lahko gradili in izpopolnjevali šele od leta 562, ko so izrinili Franke iz Beneškega, pa do 568 (torej le 6 let), naj bi se naslonil na predhodnega gotskega.⁸ Toda gotski limes na vzhodnem robu Furlanske nižine ni dokazan; saj se v virih tistega časa nikdar ne omenja. Poznamo le njihove obrambne postojanke ob zahodnih Alpah in na južnem Tirolskem.⁹ Poleg tega je bila Savia do jeseni 538 še v gotških rokah,¹⁰ kar bi pomenilo, da so zgradili obrambno linijo sredi svoje države (vsekakor pa je to možnost treba dopustiti, saj je šlo za vprašanje obrambe Italije). Panoški del gotške države v vsakem primeru ni bil nebranjen, saj so nam po pisanih virih znané gotške vojaške posadke na tem prostoru.¹¹ Sistem bizantinskega obrambnega limesa (limitanei, castella, clausurae) nam je znan iz severne Afrike in takega si moremo, po mnenju Hartmanna,¹² predstavljati tudi v Italiji za časa Narsesa. Nek obrambni sistem na vzhodni meji Furlanije je torej gotovo bil, prejkone provizoričen in nepopoln, saj je doba šestih let, kolikor so ta prostor držali Bizantinci, kratka.¹³

Langobardi se v prvi dobi po naselitvi v Italiji pri organizaciji obrambe svoje vzhodne meje niso naslonili na bizantinske temelje, ampak so svojo obrambno črto imeli precej bolj na vzhodu. Njihov obrambni sistem je temeljil na treh, strateško zelo pomembnih točkah. Kastel Carnium (Kranj) je ohranil svoj izpostavljeni položaj, le da je spremenil svojo strateško vlogo od zahoda proti vzhodu. Tako je zapiral pot v zgornjesavsko dolino, s tem pa tudi poti, ki so vodile v dolino Bače in naprej v Furlanijo.¹⁴ Vdore, s severa, iz dravske doline, naj bi odbijala utrdba Meclaria (Megvarje). Tretja postojanka je morda bila naselbina Castra (Ajdovščina).¹⁵

Padec Sirmija v obrske roke leta 582 pomeni začetek močnejšega naseljevanja Slovanov v vzhodne Alpe. Prav v zvezi s tem naselitvenim valom propade v osemdesetih letih 6. stoletja langobardski kastel Carnium,¹⁶ približno v istem času propade tudi utrdba Meclaria, saj najmlajši novc iz tega kraja datira v leto 584/85.¹⁷ Usoda obrambne točke vzhodno od Vipavske doline oziroma v njej nam ni znana. Na poseben pomen antičnega limesa po razvodju med Savo in Sočo v času, ko se v vzhodne Alpe naseljujejo Slovani, kažejo tudi v večji meri ohranjena stara krajevna imena zahodno od tega poznoantičnega obrambnega sistema.¹⁸ Vsekakor pa so se od konca 6. stoletja dalje Langobardi branili predvsem v utrdbah furlanskega »limesa«,¹⁹ potem ko so boji med Langobardi in Avari — Slovani (Kranj, Megvarje) pripeljali do resničnega zbližanja njihovih mej. Kot posledica teh bojev se kaže sklenitev langobardsko-avarskega miru leta 592. (Agilulfus rex cum Avaris pacem fecit)²⁰ Leta 596 je avarski kakan poslal svoje poslanca k Agilulfu v Mediolanum (Milano) in z njim sklenil mir.²¹ Posledica česa je ta mir, ne vemo. Toliko bolj pa lahko predpostavljamo, kaj je pogojevalo sklenitev tretjega, tokrat »večnega« miru (pax per-

⁸ M. Kos, o. c. v op. 1, 337.

⁹ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1978, 222.

¹⁰ M. Kos, ocena razprave L. Hauptmanna Postanek in razvoj Kranjske, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 10, Ljubljana 1929, 26.

¹¹ F. Kos, Gradivo I, št. 6, 14.

¹² L. M. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter I, 1897, 351.

¹³ O tem problemu glej: J. Šabel, Kasnoantično in zgodnj srednjeveško obdobje v Vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem, v: Arheološka najdišča Slovenije, 1975.

¹⁴ J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, München 1962, 14, taf. 72; D. Svoljšak-T. Knific, Vipavska dolina, Situla 17, 1976, 79.

¹⁵ D. Svoljšak-T. Knific, o. c., 79.

¹⁶ B. Grafenauer, Ustoličevanje, 429; isti: Proces doseljavanja Slovana na zapadni Balkan in u istočne Alpe, Posebna izdanja ANUBiH 12, 1969, 39.

¹⁷ F. Stefan, Numismatische Zeitschrift NF 30, 1937, 45, taf. 9.

¹⁸ P. Petru, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek, Zgodovinski časopis 32, 1978, 223.

¹⁹ Ta »limes« je predstavljal linija kastelov, od katerih vemo za Venzone — Gemona (Hümin) — Osoppo — Ragogna — Artegna (Rtini) — Nimis (Neme) — Cedad — Ipllis — Cormons (Krmim) — Farra — Aris — Potium (najbrž Panzono pri Monfalconu) z odcepi proti severovzhodu in vzhodu (Megvarje, Solkan in morda še kakšna utrdba). Zanimivo je, da Ibligo Pavla Diakona (HL IV. 38) D. Svoljšak in T. Knific locirata v današnji Urvillino (o. c. v op. 15, 79), čeprav ga večina znanstvenikov vidi v današnjem Ipllisu.

²⁰ HL IV. 4.

²¹ HL IV. 13.

petuã) med Langobardi in Avari leta 602.²² Dobra tri leta pred tem dogodkom (599) zveemo iz pisma papeža Gregorja I. o zmãgi eksarha Kalinika nad Slovani,²³ s tem pa posredno tudi o nekí slovanski akciji proti Bizantincem: Gregor nas, v svojem pismu pušãa delno na ãedilu, ne pove nam, kje so bili Slovani odbiti. Po vsej verjetnosti je šlo za Slovane, ki so skušali prodreti v bizantinsko Istro, katere severovzhodna meja pa za obravnavano obdobje žal ni toãno ugotovljena^{23a} (meje antiãne province Istre so segãle na severu do ãrte Timãv—Nanos—Javornik—Snežnik). Prav od tod, s severa, je po vsej verjetnosti grozila slovanska nevarnost Istri.²⁴ Toda že iz naslednjega leta (600) imamo ohranjeno pismo istega papeža solinskemu škofu, v katerem pravi, da je zelo vznemirjen zaradi Slovanov, ki skozi istrski vhod že silijo v Italijo (de Sclavorum gente... quia per Histriae aditum iam ad Italiam intrare coeperunt).²⁵ Samó po sebi se nam postavlja vprašanje, ali ni morda ta istrski vhod papeža Gregorja isto kot Pavla Diakona »largius patentem et planissimum ingressum«²⁶. Termin istrski vhod vsebuje ime pokrajine Istre; kar nam ga delno že lokalizira. Poleg tega vemo, da vodi v Italijo. Kakšnega krajevnega ali pokrajinskega imena Pavlov široko odprt in zelo raven vhod ne pove, ima pa zato opis geografskega prostora, za katerega vemo, da je raven in širok ter da je na meji Italije in Panonije. Na podlagi tega Pavlovega opisa ga lahko lokaliziramo v Vipavsko dolino.²⁷ Če v pismu papež govori o Slovanih, ki silijo v Italijo, to še ne pomeni njihove naselitve na mejnem podroãju. Če so Slovani skozi istrski vhod silili v Italijo, so morali prebivati nekje vzhodno od tega vhoda (podroãje Postojnskih vrat), to je najbrž v Ljubljanski kotlini. Gotovo pa so ti poskusi slovanskega širjenja proti zahodu vznemirjali Langobarde in v njih lahko vidimo tudi vzroke za sklenitev avarsko-langobardskega mirovnega sporazuma leta 602, katerega iniciatorji so bili Langobardi (... legati Agilulfi regressi a cacano, pacem perpetuam factam cum Avaribus nuntiarunt).²⁸

Kot v potrditev novega miru in zaveznístva so združeni Langobardi, Avari in Slovani — verjetno brž po sklenitvi miru — napadli bizantinsko Istro in jo vsó ropali.²⁹ Da je bil omenjeni napad kmalu po sklenitvi avarsko-langobardskega miru, moremo sklepati iz pripovedi Payla Diakona, ki opis tega napada zaãenja z besedami »Inter haec«, ki se nanašajo na avarskega odposlanca, ki je po uspešni sklenitvi langobardsko-avarskega miru prišel skupaj z langobardskimi odposlanci v Italijo, od koder je bil namenjen v Galijo.³⁰ Smisel Pavlove pripovedi je torej približno tak: Medtem ko je avarski legat nadaljeval pot v Galijo, so Langobardi, Avari in Slovani napadli Istro. (Kot potrditev in znak langobardsko-avarskega zaveznístva moramo razumeti tudi pomoã Slovanov, ki jih je poslal avarski kakan Langobardom pri obleganju Cremona leta 603.³¹) Ni pa bil to zadnji napad, ki ga je pretrpela bizantinska Istra. Leta 611 so Slovani, tokrat sami (Langobarde je vezala z Bizancem mirovna pogodba)³² vdrlí v Istro in jo opustošili. Povezati pa moremo ta vdor z velikim avarskim napadom na Furlanijo, ki se je zgodil približno v istem času (okoli 610) in v katerem je padel celo ãedad.³³

Poroãila o slovanskih vdorih v Istro kažejo bolj znaãaj plenilnih (ob napadu leta 602: universa ignibus et rapinis vastavere; 611: interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt) kot osvajalnih pohodov. Na to njihovo plenilno funkcijo bi kazala tudi sama pogostnost pohodov (599; 602; 611).

²² HL IV. 25.

²³ P. Jaffé, Regesta pontificum Romanorum I, Lipsiae 1885, 1680 (1165); F. Kos, Gradivo I, št. 126.

^{23a} Nikakor ni gotovo, da bi bila zgornja Vipavska dolina del bizantinske Istre še po odhodu Langobardov v Italijo, kot trdi B. Grafenauer (Proces..., o. c. v op. 16, 41).

²⁴ O. c., 41.

²⁵ P. Jaffé, o. c. v op. 23, 1784 (1320); F. Kos, Gradivo I, št. 131.

²⁶ HL II. 9.

²⁷ D. Svoljšak - T. Knific, o. c. v op. 15, 81.

²⁸ HL IV. 25.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ HL IV. 29.

³² HL IV. 42.

³³ L. Hauptmann, Staroslovenska družba in njeni stanovi, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino I, 1918, 82; B. Grafenauer, Ustoliãevanje, 431.

Iz leta 663 imamo zanimivo sporočilo Pavla Diakona, iz katerega zvezemo, da je langobardski kralj Grimoald, ker ni hotel državljanske vojne (nolens civile bellum... excitare), poklical proti upornemu furlanskemu vojvodu Lupusu v Furlanijo Avare, ki so ga pri kraju Flovius tudi premagali.³⁴ Zato lahko sklepamo, da je Vipavska dolina v tem času bila v langobardskih rokah. Očitno so jo šteli kot del Furlanije, kamor so prišli Avari in pri Floviusu premagali upornega Lupusa.

Leta 738 je furlanski vojvoda Ratchis napadel zgornje Posavje, ki ga Pavel Diakon imenuje Carniola, dežela Slovanov.³⁵ Težko bi verjeli, da bi Ratchis lahko prodrl tja, če bi Avari-Slovani uspešno branili celó proti Furlaniji odprto Vipavsko dolino. Sploh bi bila avarsko-slovanska Vipavska dolina nenavadna, brez močnih utrdb, izpostavljena točka avarske države, geografsko od nje ločena s širokim pasom nenaseljenih goščav.

Nekako med leti 768 in 772 so Langobardi zasedli vsaj del Istre.³⁶ Kot že Ratchisov pohod, tudi to dejanje kaže na ekspanzivnost Langobardov proti vzhodu v času slabih petdeset let pred propadom njihove države.

Sledimo virom dalje. Iz leta 791 imamo pismo Karla Velikega soprogi Fastradi, ki točno opisuje nalogo in uspeh frankovske italške vojske, ki jo je Karel poslal, da bi varovala mejo proti Avarom. Čete so takoj ob prihodu (13. avgusta) prekoračile mejo; zavzele avarsko postojanko in se naslednjega dne vrnile z bogatim plenom.³⁷ Iz tega pisma je jasno razvidno, da sta bili Italija in Avarija (tako ozemlje pod avarsko oblastjo imenuje omenjeni vir) leta 791 neposredni sosedi. Toda skupno mejo sta imeli tudi že leta 746, še za obstoja langobardske države, saj Ratchis Leges³⁸ med sosedomi langobardske države naštevajo tudi Avarijo.³⁹ Vprašanje je le, kje je potekala ta meja med Italijo in Avarijo. Rešitev nam prinese dejstvo, da za Avarijo, ki brez dvoma pomeni deželo Avarov (ta pa je vzhodno od Italije), lahko uporabimo tudi pojem Panonija, kajti le-ta se razteza do vzhodne meje Italije, v katero se odpira s »širokim in ravnim vhodom« — Vipavsko dolino; na meji Panonije pa stoji Mons regis med vrhovi vzhodno od Vipavske doline.⁴⁰ Meja Italije na soško-savskem razvodju se vidi tudi v Kozmografiji anonimnega ravenskega geografa,⁴¹ ki pravi, da Alpe, ki se v Plominu spuščajo k Jadranu, tvorijo mejo med Italijo na eni ter Karantanijo in Carniolo (patria Carnium)⁴² na drugi strani.

Po propadu langobardske države je langobardska državna zemlja v okviru obrambnega limesa pripadla frankovski državi in njenim vladarjem, oziroma njihovim naslednikom, italjskim kraljem; z njo je kralj svobodno razpolagal kot s kronsko lastnino.⁴³ V podelitvi cesarja Otona III. polovice gradu Solkana (castellum Sili-ganum), polovice vasi Gorica in polovice vsega, kar se nahaja med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom (Ortaona) in vrhovi Alp (iuga Alpium)⁴⁴ oglejskemu patriarhatu leta 1000⁴⁵ moremo videti prehod kronške lasti iz rok krone v roke vernemu vazalu, hkrati pa ta podelitev govori za pripadnost omenjenega ozemlja k nekdanjemu langobardskemu državnemu obmejnemu teritoriju.

Iz povedanega lahko povzamemo, da so Langobardi do začetka 7. stoletja in pa od 738 dalje, zelo verjetno pa vse obdobje med leti 568 in 774/76 držali vsaj

³⁴ HL V, 19. S. Rutar (Kakšno važnost... Letopis Matice Slovenske 1885, 318) in po njem tudi F. Kos (Gradivo I, št. 177, op. 2) menita, da je Flovius rečica Fiume v Furlaniji; vendar se ta kraj v srednjeveških dokumentih, ki zairdno kažejo, da gre zanj, omenja šele leta 1028 (F. Kos, Gradivo III, št. 82). Bolj verjetno gre za Hubelj v Vipavski dolini, kot sta že trdila A. T. Linhart (Versuch... II, 179f, 142) in G. Waitz (o. c. v op. 3, 192).

³⁵ HL VI, 52.

³⁶ F. Kos, Gradivo I, št. 241.

³⁷ O. c., št. 281.

³⁸ MGH, LL, VI, 190, 9/V.

³⁹ L. Hauptmann v Erläuterungen... I/4, Wien 1929, 341; isti, Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Cas 17, 1923, 329.

⁴⁰ HL II, 8, 9.

⁴¹ Kozmografija, nastala okoli 670, se naslanja v glavnem na vire iz ostrogotske dobe, vendar pa prav pri opisu vzhodne meje Italije verjetno kaže stanje iz časa svojega nastanka. Glej: B. Grafenauer, Ustoličevanje, 408.

⁴² F. Kos, Gradivo I, št. 182, str. 224—225, op. 1, str. 228, op. 5.

⁴³ M. Kos, o. c. v op. 1, 353.

⁴⁴ S tem je gotovo mišljeno področje Trnovskega gozda.

⁴⁵ F. Kos, Gradivo III, št. 1, 2; tudi o. c. v op. 1, 360.

zahodnejši, širši del Vipavske doline, ne glede na dejstvo, da so to ozemlje pogosto vzemirjali avarsko-slovanski napadi. Širok pas vzdolž antičnega limesa je bil razen v drugi polovici 6. stoletja, ko so ga še obvladovali Langobardi, po vsem videzu »ni kogašnja zemlja«. Ta sklep je tudi v skladu z mnenjem nekaterih arheologov, ki se je izoblikovalo na podlagi arheoloških odkritij v Vipavski dolini.⁴⁶ Možnosti, kje naj bi potekala langobardska, vzhodna meja na tem ozemlju, pa je več: ali morda pri Vrtovinju,⁴⁷ kjer je v obravnavanem obdobju nehala gostejša; iz antike kontinuirana naseljenost staroselcev,⁴⁸ katerih materialna kultura je bila, pod možnim vplivom Furlanije⁴⁹ ali pri Ajdovščini kot predpostavljá T. Knific,⁵⁰ ali pa še bolj vzhodno, čeprav na mejo po antičnem limesu tudi še po Ratchisovem sunku leta 738 skoraj ne moremo računati.

Poglejmo sedaj še področje zgornjega Posočja^{50a} in Beneške Slovenije, za katero nam je Pavel Diakon zapustil samo nekaj skopih vesti. Leta 568 je to ozemlje moralo pripasti Langobardom. Kaj se je z njim dogajalo v naslednjih sto letih, ni jasno. Naseljevanje Slovanov pred 2. polovico 7. stoletja se nama zdi malo verjetno; kot bomo še videli.

Okoli leta 610 so Avari oplenili Furlanijo in zavzeli njeno prestolnico Čedad, prebivalstvo pa se je pred njimi zateklo v vrsto manjših kastelov,⁵¹ ki so spadali v že omenjeni »limes«. Avarski konjeniki so tedaj skoraj gotovo v Furlanijo prišli čez Hrušico in Vipavsko dolino, ker je bila ta pot zanje najbližja in najlažja. Odločilen strateški poseg proti širjenju Slovanov s severa so Langobardi naredili v letih 623/26⁵² za časa furlanskih vojvod Tasa in Cacca; ko so ponovno osvojili slovanski okraj (Sclavorum regio) v dolini Ziljice (Zellia) in morda ob zgornjem toku Bele vse do Megvarij (Meclaria).⁵³ Furlanskim vojvodom so morali potem ti Slovani plačevati davek »vse do časa vojvode Ratchisa«.⁵⁴ Iz tega poročila je razvidno, da so Slovani približno od konca 6. stoletja, ko so ga zavzeli, pa do srede 20 let 7. stoletja, ko so ga izgubili, uspeli omenjeno ozemlje tako močno kolonizirati, da ga Pavel Diakon imenuje kar slovanski okraj.

Prvi slovanski plenilni pohod v Furlanijo s severovzhoda se je zgodil šele leta 664. Slovani so tedaj, potem ko so izvedeli, da furlanskega vojvode Vektarija ni doma, zbrali močno vojsko in hoteli napasti njegovo prestolnico Čedad. Pred tem so pri Briščih⁵⁵ postavili tabor (castrametati sunt in loco qui Broxas dicitur), v bližini katerega jih je Vektari, ki se je nepričakovano vrnil, premagal.⁵⁶ Ta neuspeli slovanski pohod ni bil osvajalne narave, kot nekateri menijo,⁵⁷ ampak je bil njegov edini namen vdreti v Čedad in ga opleniti (super Foroianum castrum inruere). Tudi to, da so prav čakali, kdaj v mestu ne bo vojvode, ki verjetno ni odpotoval sam, ampak z vojaškim spremstvom, priča o plenilni naravi pohoda. Da niso prišli od blizu, nam kaže dejstvo, da so pri Briščih postavili tabor (le zakaj bi ga, če bi živeli blizu!).⁵⁸ Vsekakor pa je treba poudariti, da je poročilo o tej bitki zmedeno. Tako naj bi le 25 Langobardov nagnalo v beg 5000 Slovanov, ki naj bi sprva mi-

⁴⁶ D. Svoljšak - T. Knific, o. c. v op. 15.

⁴⁷ Glej op. 45.

⁴⁸ Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, karta 8.

⁴⁹ T. Knific, Carniola in the Early Middle Ages, Balcanoslavica 5, Prilep 1976, 116.

⁵⁰ O. c., 112/113.

^{50a} S tem izrazom imenujeva vso dolino reke Soče severno od Solkana.

⁵¹ HL IV, 38.

⁵¹, HL IV, 38.

⁵² Letnici citirava po M. Kosu (K. poročilu Pavla Diakona o Slovencih, Časopis za zgodovino in narodopisje 26, 1931, 231). F. Kos (Gradivo I, št. 146) je postavil ta dogodek v čas okoli leta 610. B. Grafenauer je nedavno postavil novo možnost: 625/31 (o. c. v op. 99, 100). Vse omenjene trditve bazirajo na sklepanju s pomočjo približnih podatkov.

⁵³ HL IV, 40.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Blizu Špetra v dolini Nadiže.

⁵⁶ HL V, 23.

⁵⁷ M. Kos, o. c. v op. 1, 341; S. Rutar, o. c. v op. 34, 321.

⁵⁸ Slovanski napadalci so najverjetneje prišli po dolini Bače ali Idrije; pot čez Vrščič je bila precej nerodna; da bi pridrveli čez Predel, kot je mislil S. Rutar (o. c. v op. 34, 320), ni mogoče, ker so tedaj Kanalsko dolino držali Langobardi, Slovani pa se očitno niso nameravali bojevati.

B. Grafenauer (o. c. v op. 99, 103) je mnenja, da so ti Slovani morali živeti nekje blizu Čedada, da so lahko zvedeli za Vektarijev odhod in nanj reagirali. Vendar je lahko šlo za hitro obveščanje na eni in daljšo, večdnevno ali večtedensko odsotnost Vektarija na drugi strani.

slili, da jim prihaja nasproti oglejski patriarh s svojim spremstvom. Zgodovinsko jedro te Pavlove pripovedi je zagotovo le zmaga Langobardov nad Slovani v dolini Nadiže, ko so ti hoteli napasti Čedad.

Vse do leta 705 nimamo nato o Slovanih na tem področju nobenih novic več! Iz tega leta pa sta nam znana kar dva dogodka. Najprej so Slovani napadli langobardske pastirje, ki so pasli črede v bližini Slovanov. Upravnik (schuldhahis) tistega okoliša je sicer šel za roparji, a jih ni dohitel. Nato je, nedolgo za tem (non post multos dies), med Langobardi in Slovani prišlo do boja. Slednji so se utrdili na ne- dostopni in strmi gori. Tu jih je napadel furlanski vojvoda Ferdulf in doživel uničujoč poraz, v katerem je z njim vréd padlo vse furlansko plemstvo.⁵⁹ Omenjena bitka je bila najbrž posledica sporov glede pašnih področij med Sočo in Furlansko nižino, najverjetneje ob zgornji Nadiži.⁶⁰ Že dejstvo, da je boj potekal na gori, ki jo S. Rutar brez trdnih dokazov eñači z goro Špik vzhodno od Čedada,⁶¹ priča o tem, da slovanska kolonizacija še ni prispela do ravnine. V začetku 8. stoletja je omenjeno ozemlje še moralo spadati v območje langobardskega »limesa«, kar dokazuje institucija langobardskega schuldhahisa, ki po ugotovitvah F. Schneiderja pomeni povelj- nika obmejnih podeželskih garnizij izven utrjenih gradov⁶² (v našem primeru Če- dada). Iz poročila Pavla Diakona o teh dogodkih pa je razvidno še nekaj zelo po- membnega: Slovani, ki so se udeleževali teh bojev, so očitno v času pred temi dogodki naselili zgornje Posočje, kajti langobardske črede, ki so jih napadli, so se nahajale v njihovi bližini (HL VI. 24; Inruerunt latrunculi Sclavorum super greges et pastores ovium, quae in eorum vicinia pascebantur...). Slovansko kolonizacijo tega prostora bi lahko postavili v čas po letu 664 (za Slovane, katerih neuspeli napad na Čedad leta 664 se je končal pri Briščih, kot že rečeno, domnevamo, da še niso bili naseljeni v zgornjem Posočju) in pred letom 705, ko je bila omenjena bitka. Naj- kasneje tedaj je najbrž tudi prenehala vsaka langobardska oblast v zgornjem Po- sočju. F. Bezljaj trdi: »Zdi se, da so Slovani v celoti kolonizirali goratoj področje med Triglavom in langobardskim limesom šele dokaj pozno, med 9. in 12. stolet- jem.«⁶³ Tudi redke arheološke najdbe govoriyo v prid relativno pozni slovanski na- selitvi tega ozemlja.⁶⁴

Čas oslabelosti Langobardov v furlanski vojvodini med letoma 705 in 720 je bil najbrž odločilnega pomena za slovansko naseljevanje v hribe med Sočo in fur- lansko nižino. Ko so Langobardi izgubili oblast nad Slovani v okraju Zella,⁶⁵ se je slovanskemu naselitvenemu prodiranju odprla tudi dolina reke Beice.

Leta 720, ko je zrastlež že nov rod furlanskega plemstva, je prišlo do novega spopada med Langobardi in Slovani.⁶⁶ Po tej neodločeni bitki⁶⁷ ni več pričevanj o slovanskih vdorih v langobardsko Furlanijo, kajti eni in drugi so se očitno zado- voljili z mejo, ki se je ponekod najbrž precej približala robu hribovitega sveta. Po- datkov o nadaljnjem razvoju dogodkov nimamo. Pavla Diakona Historia Langobar- dorum se konča ravno z dobo, v kateri je njen pisec živel in za katero bi nam, kot živa priča, lahko zastopil mnogo koristnih in točnih podatkov, toda očitno ni hotel pisati o najtemnejši strani zgodovine svojega ljudstva — o propadu langobardske države.

Naj zaključiva s povzetkom. Langobardska država na vzhodu se ni nehala z vzhodnim robom Furlanske nižine, ampak je v njen okvir spadalo tudi strateško pomembno področje vzhodne meje — Vipavska dolina, ali vsaj njen večji del. Do-

⁵⁹ HL VI. 24.

⁶⁰ B. Grafenauer, o. c. v op. 99, 103.

⁶¹ S. Rutar, o. c. v op. 34, 323.

⁶² F. Schneider, Die Entstehung von Burg und Landgemeinde in Italien, Berlin 1924, 115–127; M. Kos, o. c. v op. 1, 352.

⁶³ Slovanska vodna imena I, Ljubljana 1956, 13.

⁶⁴ S. Gabrovec; Nekaj novih staroslovanskih najdb, 4, Tolmin; Arheološki vestnik 6, 1955.

⁶⁵ Glej op. 62.

⁶⁶ HL VI. 26, 45. Nikakor ni nujno, da bi bil kraj bitke, ki ga Pavel Diakon imenuje Lauriana, današnji Lavariano južno od Vidma (Udine), kot trdi M. Kos, o. c. v op. 1, 343.

⁶⁷ F. Kos, Gradivo I, št. 199, str. 244, op. 1; M. Kos, o. c. v op. 1, 343; B. Grafenauer, o. c. v op. 99, 103.

pustiti moramo možnost, da so se Slovani že v času obstoja langobardske države naseljevali na tem ozemlju med staroselce, vendar so bili v tem primeru, podobno kot Slovani v okraju Zellia, vključeni v langobardsko državo. V letih 774/76 je Vipavska dolina verjetno doživela enako usodo kot Furlanija. Šele frankovsko obdobje je potem prineslo, tako kot v Istri, številnejšo slovansko kolonizacijo, na kar kažejo tudi arheološke najdbe, saj so Franki tukaj, tako kot drugje uveljavljali svoje gospodarske ukrepe, s katerimi so skrbeli za čim večji izkoristek obdelovalnih površin.⁶⁸ Začela se je torej postopna asimilacija starega prebivalstva, ki je bilo na tem prehodnem ozemlju najbrž precej razredčeno.

Na severu so Slovani verjetno v zadnji tretjini 7. stoletja naseljevali zgornje Posočje in se do 3. desetletja 8. stoletja razširili še vsaj na del današnje Beneške Slovenije. S tem je tudi prenehala langobardska oblast nad omenjenim ozemljem, saj so ga Slovani osvojili kot sovražniki Langobardov. Ni pa nobenih podatkov o tem, od kod so ti Slovani prišli in komu so bili po naselitvi politično podrejeni.⁶⁹ Franki so jih potem podredili med leti 774 in 796, najverjetneje v času Pipinovega pohoda proti Avarom 791.

Kratek kritičen pregled slovenske znanstvene literature o obravnavanem problemu

S. Rutar, ki je 1882/83 zagovarjal mnenje, da so se Slovenci že od začetka 7. stoletja naseljevali v Furlanski nižini vse do Tagliamenta,⁷⁰ je očitno pomešal poznejšo slovansko kolonizacijo Furlanije po prenehanju madžarskih vpadov z zgodnjerevnejskim doseljevanjem. F. Kos je 1901 svoje zgodovinske raziskave strnil v ugotovitev, da so se naši predniki takoj ob naselitvi polastili tistih pokrajin, katere imajo še dandanes v svoji posesti, ali pa so jih vsaj pred tisoč leti imeli.⁷¹ Enako leta 1912 tudi J. Gruden.⁷² Pri teh trditvah gre brez dvoma za vpliv tedanjih slovenskih nacionalno-političnih razmer, ki so odsevale tudi v historiografiji. Tudi kasnejše slovensko zgodovinopisje vse do danes ni bilo povsem imuno pred podobnimi pojavi.

Leta 1930 je M. Kos posvetil temu problemu posebno razpravo,⁷³ v kateri je dokazoval, da so se predniki Slovencev v 7. in prvi polovici 8. stoletja naselili do roba Furlanske ravnine, kjer jih je zaustavil langobardski »limes«. Opozoril je tudi že na možnost, da je kastel Siliganum z okoliškim ozemljem spadal v venec langobardskih mejnih utrd in, torej, v okvir langobardske države do njenega propada,⁷⁴ dejstvo, da so se slovanski napadalc leta 705 utaborili na neki visoki in težko dostopni gori, pa je imel za »znamenje, da še niso dospeli do ravnine«, ^{74a} namreč kot naseljenci. Tudi vsa dolina reke Nadiže je po njegovem bila pod langobardsko oblastjo do njenega konca.^{74b} Teh rezultatov pa M. Kos ni upošteval v svojem sintetičnem delu Zgodovina Slovencev, saj tam pravi: »slovenski val, ki je s predstazami okoli leta 600 dosegel ravno Furlanijo, se je med morjem in Tilmentom ustavil ob črti, kjer mejijo Kras, Goriška Brda in izrastki Alp ob ravnino, ter se na njej obdržal preko trinajst stoletij vse do današnjega dne.«⁷⁵ Širši publikji je torej M. Kos očitno želel, čeprav ne povsem dosledno,⁷⁵ servirati klasično,^{75a} slovenskemu nacionalnemu mišljenju ljubo naseljitveno hipotezo. V nekem drugem delu pa je napravil ohlapen sklep, da je tako kot v Alpah tudi ob langobardskem »limesu« bojem morala slediti

⁶⁸ o. c. v. op. 15, 82, 83.

⁶⁹ Skromne arheološke najdbe govorijo o njihovih zvezah s karniolskimi (gorenjskimi) Slovani; glej o. c. v. op. 64, 138.

⁷⁰ Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882, 16; Slovenske naselbine na Furlanskem, Ljubljanski zvon 1-3, 1883.

⁷¹ Prvi nastop Slovencev v zgodovini, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 11, 1901, 111; podobno tudi 115.

⁷² Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1912, 49.

⁷³ Glej op. 1.

⁷⁴ o. c. v. op. 1, 359/60.

^{74a} o. c., 341.

^{74b} o. c., 353.

⁷⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, 55 in 56.

^{75a} Glej op. 71 in 72.

naselitev.⁷⁶ B. Grafenauer je v svoji Zgodovini slovenskega naroda že naredil korak naprej, ko je napisal, da se je slovanska naselitev med morjem in Alpami ustavila ob langobardskem »limesu«, katerega južni del naj bi Slovani dosegli že okoli leta 600, v severnem delu pa so bila Goriška in Beneška Brda še do okoli leta 700 pod langobardskim varuštvom; prvi slovanski naselitveni val je po njegovem, segel ne, kako do Soče.⁷⁷

D. Svoltjšak je leta 1971 še povzegal vodilno parolo o langobardskem »limesu« kot zahodni slovenski etnični meji, že takoj po naselitvi,⁷⁸ leta 1976 pa je skupaj s T. Knificem zagovarjal mnenje, da je langobardska država nekako v 7. stoletju segala do Vrtočina, Vipavska dolina pa je bila v 7. in 8. stoletju naseljena še s staroselci.⁷⁹ T. Knific je leta 1976 objavil ugotovitev, da je langobardska država na področju Solkana (castellum Siliganum) vključevala spodnjo Vipavsko dolino, in sicer do tovarne postaje Fluvio Frigido ali do Ajdovščine; do tega rezultata naj bi prišel tako s pomočjo interpretacije pisanih virov kot na podlagi arheološkega materiala.⁸⁰ Zanimivo je tudi, da Knific kot najbrž edini slovenski avtor trdi, da so novonaseljeni Slovani v zgornjem Posočju prišli pod langobardsko oblast.⁸¹

Leta 1971 je I. Pirkovič objavil zanimivo razpravo o Langobardih na naših tleh,⁸² vendar bova tukaj obravnavala samo tisti njen del, ki zadeva selitev Langobardov v Italijo. Škoda je sicer, da se je avtor odločil za varianto W. Smida⁸³ in je »široko odprt in zelo raven vhod v Italijo« lokaliziral na Krško polje.⁸⁴ Vipavska dolina je seveda bolj verjetna možnost, kot je trdil, že L. Hauptmann,⁸⁵ ki se strinja z A. Müllerjem⁸⁶ glede lokalizacije gore Mons Regis v Kraljiški vrh nad Podkrajem.⁸⁷ Hrib s podobnim imenom, ki ga omenja že C. Deschmann,⁸⁸ dejansko obstaja (poznajo ga domačini) severno od stare rimske ceste, nedaleč od rimske postojanke Ad pirum,⁸⁹ kjer je še v Valvasorjevih časih bila poštna postaja.⁹⁰ J. Mal je deloma iz objektivnih razlogov (nepoznavanje lokalnih toponimov zaradi italijanskega obmejnega pasu), deloma pa najbrž iz želje, da bi uveljavil svojo hipotezo o selitvi Langobardov iz Panonije v Italijo čez Liburnijo,^{90a} trdil, da je Kraljiški vrh »čista izmišljotina«.⁹⁰ Podobno je na osnovi iskanja na geografskih kartah sklepal tudi M. Koš, čeprav se mu je zdelo verjetno, da se je Alboinov Mons Regis nahajal nekje ob poti iz Ljubljanske kotline v Vipavsko dolino.^{90a} Tudi ni točna Pirkovičeva trditev, da vidijo zgodovinarji Kraljevo goro Pavla Diacona v Nanosu,⁹¹ če razumemo pod tem vse zgodovinarje. Pri Pirkovičevem dokazovanju, da gre za Krško polje, moti tudi trditev, da naj bi Pavel Diacon⁹² govoril o dvojni meji Italije.⁹³ Če bremo omenjeni tekst Pavla Diacona, vidimo tole: Langobardi so prišli do meje Italije, kjer se je njihov kralj Alboin povzpел na neko goro (glej malo nazaj) z namenom, da bi si ogledal očitno nepoznano mu ozemlje (zakaj bi hodil na Gorjanče, da bi si ogledoval že dolgo časa langobardsko Dolenjsko, kot pravi Pirkovič⁹⁴). Potem je stopil z gore in povedel svoje ljudstvo v prvo italjsko deželo Venecijo. Osnove za neko dvojno mejo Italije pri Pavlu Diaconu torej ni.

⁷⁶ O starejši slovenski kolonizaciji v Istri, Razprave SAZU I, Ljubljana 1950, 59.

⁷⁷ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, Ljubljana 1964, 291.

⁷⁸ Posočje v zgodnjem srednjem veku, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1970/71, 153.

⁷⁹ o. c. v op. 15.

⁸⁰ o. c. v op. 49, 112.

⁸¹ Ibidem, 113.

⁸² Langobardi v panonski fazi, Arheološki vestnik 21/22, Ljubljana 1970/71.

⁸³ Das Gräberfeld von Krainburg, Mitteilungen des Musealvereins für Krain 18, Ljubljana 1905, 94; v bistvu gre za negotovo dokazovanje na podlagi poteka vzhodne meje Italije v pozni antiki.

⁸⁴ o. c. v op. 82, 190.

⁸⁵ Staroslovanska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17, 1923, 329.

⁸⁶ Emona, Ljubljana 1879, 192, op. 2.

⁸⁷ V Erläuterungen . . . I/4, Wien 1929, 340.

⁸⁸ Mitteilungen des Musealvereins für Krain I, Ljubljana 1886, 41.

⁸⁹ J. V. Valvasor, Die Ehre . . . II, c. 58.

⁹⁰ Epilog k staroslovanski svobodi, Čas 17, Ljubljana 1923, 339.

^{90a} J. Mal, Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen, Ljubljana 1939, 12.

⁹¹ o. c. v op. 10, 29.

⁹² o. c. v op. 82, 185; C. G. Mor, Pohod kralja Alboina, Kronika 17, 1, 1909, 11, je bolj izjema.

⁹³ HL II, 8 in 9.

⁹⁴ o. c. v op. 82, 190/191.

⁹⁵ Ibidem.

P. Petru je leta 1975. ponavljal staro tezo o zgodnji naselitvi Slovanov do langobardskega »limesa«, ⁹⁵ pri tem pa mu lahko očitamo predvsem to, da je s svojevoljnim citiranjem kronike Andreja Dandola skušal prikazati, da so Avari in Slovani že v letih 579/81 prodri do kasnoantičnega limesa v Julijskih Alpah, ⁹⁶ čeprav se iz konteksta omenjene kronike jasno vidi, da gre za tako imenovani dolgi zid v bližini Konstantinopla. ⁹⁷ Nekoliko čudna je tudi formulacija, da je omenjeni limes do danes ohranil svojo vlogo - v tem, da označuje meje in to-tako narodnostno okoli Snežnika in pri Babnem polju, ali kot meja pokrajin Dolenjske in Notranjske. ⁹⁸

Problemu zgodnjeh slovanškega naseljevanja na Primorskem se je končno posvetil tudi B. Grafenauer. ⁹⁹ Po njegovem naj bi Slovani do okoli leta 600 naselili zgornjo Vipavsko dolino, okoli leta 610 pa tudi spodnjo, dotizliva Vipave, v Sočo; srednji tok reke Soče naj bi bil zahodna slovanska meja pred letom 705, nato pa naj bi Slovani poselili tudi goriška Brda do roba Furlanske nižine. ¹⁰⁰ Vendar se to ne ujema z njegovo trditvijo v isti razpravi: »Kosova raziskovanja kolonizacijske zgodovine slovenskega Primorja pa so pokazala, da spada prav v to obdobje okoli leta 600 tudi slovansko razširjenje do Soče oziroma do vrhov na njenem desnem bregu nad dolino na Tolminskem in na Bovškem.« ¹⁰¹ Kot osnovo za svoje trditve glede Vipavske doline jemlje tamkajšnje arheološke najdbe, ki jih interpretira kot slovanske, ¹⁰² kar pa najbrž ni točno. ¹⁰³ Glede naseljevanja zgornjega Posočja pa se Grafenauer v omenjenih, ugotovitvah opira na raziskave M. Kosa, čeprav se te nanašajo predvsem na ločevanje starejšega tipa naselbin na levem in mlajšega na desnem bregu Soče, ¹⁰⁴ kar pa še ne dokazuje pravilnosti omenjene, datacije. Zanimivo je tudi, kako povsem drugače od naju ¹⁰⁵ Grafenauer interpretira dogodke ob slovanskem vdoru proti Čedadu (664), ko pravi, da so Slovani morali živeti že zelo blizu doline reke Nadiže, če so tako dobro vedeli, kaj se godi v Čedadu. ¹⁰⁶ Naj še omeniva, da Grafenauer postavlja frankovsko osvojitve zgornjega Posočja v čas med letoma 774 in 791. ¹⁰⁷

Riassunto

IL PROBLEMA DELLA FRONTIERA LONGOBARDA

Peter Štih-Janez Peršič

Gli autori della presente contribuzione hanno ritenuto opportuno rivedere alcune ipotesi avanzate dalla storiografia slovena sul problema della formazione della frontiera strategico-politica tra il regno longobardo e quello degli Avari dopo l'avvicinamento degli Slavi (s subordinati agli Avari) alle antiche provincie Istria e Venezia (inizio del 7° secolo). Al contrario della maggior parte della storiografia slovena che nelle prime incursioni predatorie avaro-slave in Istria, vuole vedere la conquista e la colonizzazione della detta provincia, gli autori, prendendo in considerazione sia le fonti scritte che i risultati delle ricerche archeologiche degli ultimi anni, sottolineano due osservazioni:

1) La Valle del Vipacco, il punto più esposto della pianura friulana, nel periodo longobardo divideva le sorti con il resto del Friuli. Sotto la custodia delle fortezze longobarde la sua antica popolazione, seppure diminuita, impoverita e barbarizzata, probabilmente sopravvisse agli attacchi avaro-slavi e solo dopo la caduta del regno longobardo ebbe inizio il processo della colonizzazione slava.

2) La Valle dell'Isonzo a nord di Gorizia venne nelle mani dei conquistatori slavi probabilmente nell'ultimo trentennio del 7° secolo. Dopo la vittoria decisiva sull'esercito longobardo nel 705 gli Slavi s'impadronirono anche delle montagne ad est della pianura friulana. Sulla base di questa conquista si formò la frontiera etnica tra i due popoli, frontiera che poi rimase ferma per secoli.

⁹⁵ Kasnoantične zapore, v Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, 106.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Andreae Danduli Chronicon Venetum VI, 2, 6, ed L. A. Muratori, Rerum Italicarum Scriptores XII, 1728.

⁹⁸ Glej op. 95.

⁹⁹ Slovenci na zahodni meji, Prešernov koledar 1978, Ljubljana 1977.

¹⁰⁰ o. c., 101 (zemljevid).

¹⁰¹ o. c., 102; glej op. 75.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Gre za staroselske in ne za slovanske najdbe; glej o. c. v op. 15.

¹⁰⁴ o. c. v op. 99, 102/103.

¹⁰⁵ Glej op. 58, 2. odstavek.

¹⁰⁶ o. c. v op. 99, 103.

¹⁰⁷ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 125 (zemljevid).